

KARL STELLWAG A ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZY Z OKOLÍ PANENSKÝCH BŘEŽAN U PRAHY

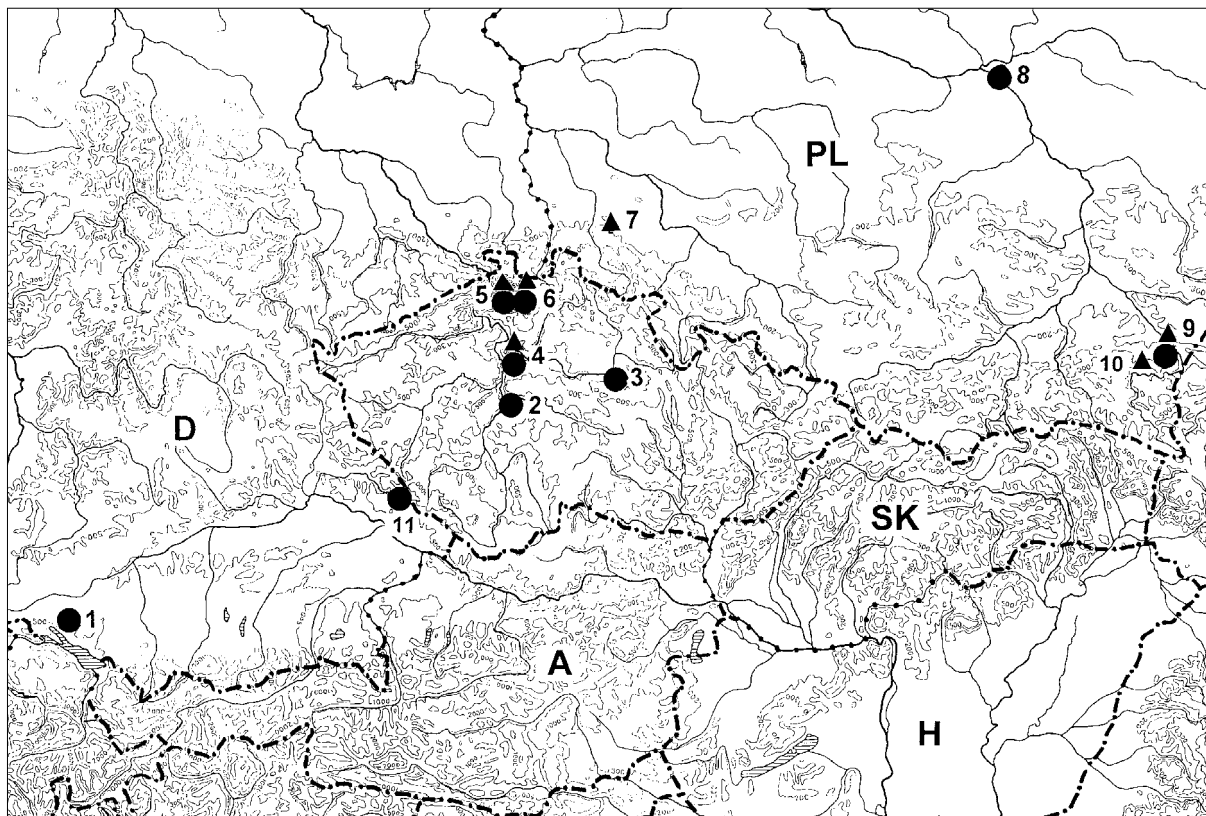
Vladimír Peša

Pravěké nálezy v archeologickém depozitáři Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě (VMG) před rokem 1998 představovaly z 90 % tzv. starou sbírku, k níž chyběly doprovodné informace o místě a způsobu nabytí většiny předmětů. Zhruba jednu polovinu z nich bývalý ředitel muzea Břetislav Vojtíšek v průběhu 60. a 70. let identifikoval podle ojediněle publikovaných nálezů, tehdy jen torzovitě známé dokumentace Úřadu pro pravěk (Amt für Vorgeschichte) v archivu Archeologického ústavu AV ČR, nebo podle dochovaných údajů na sáčcích či samotných předmětech. Systematické shromažďování informací o „předválečné“ archeologii na Českolipsku v průběhu posledních let umožnilo mimo dalšího pozitivního lokalizování nálezů (Peša 2001; 2002; 2003) vyčlenit větší část původní sbírky zemědělského hospodáře a sběratele Karla Stellwaga, která – jak se ukazuje – shromažďovala před druhou světovou válkou vedle sbírky městského muzea v Mimoně největší kolekci pravěkých nálezů z Českolipska. Její významnou součástí jsou také archeologické soubory z okolí Chłopic v Polsku a z okolí Panenských Břežan severně od Prahy.

1. KARL STELLWAG (1873–1963)

Ekologický hospodář, politik a sběratel Karl Stellwag patří k pozoruhodným postavám českých Němců se vztahem k archeologii. Hlavním zdrojem informací o jeho životě je vzpomínková autobiografie, jejíž doplněnou verzi vydala posmrtně Stellwagova manželka Hedvika (Stellwag 1967). Karl Stellwag se narodil 22. dubna 1873 ve Stockfeldu (obec Herdwangen-Schönach) v okolí Bodamského jezera v rodině zemědělského hospodáře – nájemce stockfeldského dvora. Již v roce 1878 celá rodina přesídlila do Čech, kde Stellwagův otec získal místo ředitele nejprve na panství Dobřenice na Pardubicku a později na panství Tloskov u Neveklova (obr. 1). V roce 1888 přesídlili do Panenských Břežan (okr. Praha-východ), kde od Rolnické kreditbanky propachtovali dvůr a hospodařili zde až do roku 1912. Karl Stellwag studoval tři semestry v Halle nad Sálou, působil jako volontér na panství arcivévodě Friedricha v uherském Altenburgu a zajímal se o různá hospodářská odvětví (mlékařství, cukrovarnictví, vinopalny ad.). Jako kadet rakouské armády strávil rok 1896 na vojenských manévrech v Karpatech. Slovenské hory si oblíbil již o tři roky dříve a i později tam jezdil najímat lidi pro svůj statek. Na horalech obdivoval především jejich otužilost, „byli to ještě pralidé, jaké dnes člověk potká nejvýše ještě v odlehlých balkánských vesnicích“ (Stellwag 1967, 47–48). Jednou se stal i svědkem smutečního obřadu při pohřbu několika vesničanů, které roztrhali vlci.

Dohledem na provoz dvora v Břežanech byl Karl pověřen poprvé před maturitou poté, co otec odjel do lázní. V roce 1903 se oženil a převzal řízení břežanského statku. Specialitou hospodaření rodiny Stellwagů bylo důsledné používání přírodních technologií při pěstování plodin bez používání tehdy velmi rozšířených umělých hnojiv. Tato strategie spolu se sledováním aktuálních trendů v zemědělství přinášela výrazně vyšší výnosy při vysoké kvalitě výsledných produktů; jeho ječmen se údajně exportoval až do Anglie. Pozemky dvora se rozkládaly na ploše 220 ha, tvořily je pouze pole bez luk na těžkých hlinitých půdách, těžších vulkanických půdách, v malé míře na spraších a lehčích vápnatých půdách (obr. 2). Ve vyrovnaném poměru na nich pěstovali obilí, cukrovou řepu a krmiva pro více než 100 krav, 36 volů a 18 koní (Stellwag 1967, 41 ad., 65). Po dobu šesti let zároveň obhospodařoval sta-

Obr. 1. Místa pobytu Karla Stellwaga (●) a lokality s dochovanými nálezy (▲): 1 – Stockfeld (* 1873), 2 – Tloskov, 3 – Dobřenice, 4 – Panenské Břežany, 5 – Stvolínky, 6 – Karasy u Zahrádek u Č. Lípy, 7 – Radziechów, 8 – okolí Varšavy, 9 – Chłopice, 10 – Boratyń u Jarostaw, 11 – Oberzwieselau († 1963)

tek v nedaleké Březiněvsi (dnes Praha 8), který pak získal jeho švagr W. Bayer a hospodařil na něm až do roku 1945.

V zimě 1911/1912 skončil pronájem březanského dvora a manželé Stellwagovi s dětmi se rozhodli odejít do německé části Čech. Jako nové sídlo zvolili dvůr ve Stvolínkách (okr. Česká Lípa), který si pronajali od litoměřického biskupství. V roce 1912 připojili sousední dvůr Stranné a vytvořili pozemky o rozloze 480 ha. Mimo místní obyvatele Stellwag zaměstnával 10 Slováků. Také na Českolipsku se díky svému hospodaření rychle proslavil. Nadprůměrné produkce mléka například dosáhnul tím, že z alpského Vorarlbergu dovezl téměř sto kvalitních krav s vysokou dojitostí. Nové poznatky získal v průběhu první světové války, kdy byl po ukončení bojů v Karpatech využíván armádou jako zemědělský inspektor a poradce a při té příležitosti navštívil okolí Oděsy a polského Lublinu. Vojenskou kariéru později dovršil povýšením na rytmistra a majora. Vznik Československé republiky a následná pozemková reforma připravila Stellwaga o dvůr ve Stranném a část stvolínckých pozemků, takže mu zůstalo 68 ha polí, 80 ha kvalitních horských luk, 50 ha rybníků, zámek s parkem a kyselá louky – dohromady 270 ha. Nejvíce litoval ztráty Stranného, protože tam krátce předtím „osobně téměř všechna pole drenážoval“ (Stellwag 1967, 52–56). Stellwag se propracoval na uznávaného znalce půd a byl často zván na statky v Čechách a v Polsku. Právě vysoká kvalita půdy s odpovídající vlhkostí a kyprostí v kombinaci s vyloučením umělých hnojiv byla základem Stellwagova úspěchu. Propagování významu žížal pro úrodnost půdy, kterou experimentálně počítal jejich množstvím na metr čtvereční, vyneslo Stellwagovi v severních Čechách přezdívky „Žížala“ či „Čtítel žížal“. Tehdy všeobecně rozšířené používání umělých hnojiv způsobovalo zamoření půdy vysokým množstvím chemikálií, které pronikaly do pěstovaných plodin a při jejich následné konzumaci zvláště u dětí často způsobovaly zdravotní problémy. Stellwag si všímal také globálních problémů, spojených se změnami krajiny. Sledoval problematiku vysušení půd a nárůst povodní, jejich příčiny viděl především v regulaci řek, degradaci krajiny v jejich

povodí a v narůstání ploch lesních smrkových monokultur, které nezadržovaly povrchovou vodu. Degradaci půd spojoval právě s používáním umělých hnojiv, které ničí v půdě žízály, a tím snižují její propustnost.

V letech 1917–1937 působil zároveň jako školitel a poradce zemědělství pro řadu podniků a hospodářství. Velmi často vyjížděl především do různých částí Polska (Boratyn u Jarosławi, Bujne /?/ u Varšavy, Radziechów u Legnice, Iskań), ale nejčastěji do Chłopic v Podkarpatském vojvodství za baronem Lisowieckým. Jak Stellwag píše, „*byl to krásný čas s ochotnými lidmi obhospodařovat pole*“ – do Chłopic také jezdil celých 10 let. Ve funkci zemědělského poradce pro Libereckou župu působil poté od roku 1937 do konce dubna 1945 (Stellwag 1967, 24 ad., 50).

Podle dostupných údajů vstoupil Stellwag do veřejného života poprvé ve Stvolínkách, kde byl v obecních volbách v září 1923 zvolen jedním ze zastupitelů. Záhy se rovněž ze školní kroniky dozvídáme, že se jeho žena Hedvika účastnila oslav „Spolku zasloužilých vojáků pro Stvolínky a okolí“ při příležitosti svěcení spolkové vlajky, kde měla funkci „vlajkové kmotry“ (Chronik Drum, s. 266, 296, 303, 309). V dalších obecních volbách se Stellwag neobjevil, až v roce 1935 vstoupil do vysoké politiky. Jak dosvědčuje jeho autobiografie, byl zřejmě obratným řečníkem se smyslem pro humor. Svě zvolení na místní kandidátku Sudetoněmecké strany (SDP) poněkud zlehčuje: na první projev při mýtinku SDP v Kravařích měl být povolán přímo od zakládání hnojiště (Stellwag 1967, 87 ad.). Školní kronikář tuto událost komentoval slovy: „*Mezi kandidáty zvolenými do senátu za SdP se nacházel také nájemce statku Karl Stellwag ze Stvolínek, proto byl volen*“ (Chronik Drum, s. 331). To dostatečně vysvětluje, proč ve Stvolínkách v roce 1935 drtivou převahou zvítězila SDP. Ve volebním období 1935 až 30. 10. 1938 se stal senátorem této strany za Liberecký kraj. Funkce senátora ho však záhy zklamala: „*My sudetští Němci jsme byli od prvního dne jako vzduch. Nikdo nás neposlouchal, natož pak aby naše žádosti našly ohlas.*“ Funkce mu vynesla i příjemné zážitky – mohl volně cestovat nejen po Sudetech, ale i do německých jazykových ostrůvků na Slovensku, v Maďarsku a Rumunsku. Karl Stellwag byl zřejmě jedním z mála politiků Henleinovy strany, který uměl česky, a byl proto často pověřován jednáním s českými úřady. O svých návrzích při projednávání zemědělských otázek údajně jako jediný ze senátorů SDP mluvil osobně přímo s ministrem; jeho interpelace však nakonec byly sociálními demokraty vždy zamítnuty (Stellwag 1967, 87 ad.).

V roce 1938 se Stellwagovi znovu stěhují, tentokrát na nedaleký dvůr Mariánov (Marienhof), stojící v malebné poloze nad Novozámeckým rybníkem v Karasech u Zahrádek (Stellwag 1967, 51–52). Zde také prožili druhou světovou válku. 8. května 1945 přijeli do Karas Rusové a Karl Stellwag musel odevzdat všechny lovecké zbraně. 3. června byl při práci na poli zatčen četníky a spolu se zabavenými sto kilogramy stříbra odvezen do České Lípy. V dvoumístné vězeňské cele byli umístěni po šesti, na rozdíl od ostatních vězňů byli Stellwag i jeho zeť ušetřeni bití. Po třech týdnech je přemístili do československého internačního tábora. Tam pracoval na zahradě a především byl jako odborník využíván při nákupu koní. Tři týdny po Stellwagově zatčení byla jeho žena Hedvika zařazena do jednoho z odsunů, statek opustila pouze s 18 kilogramy příručních zavazadel (Stellwag 1967, 61, 94–95).

Na přelomu roku 1945 a 1946 začal soudní proces se senátory Henleinovy strany, který zúčtoval s jejich předválečnou politickou činností. Jak Stellwag píše, překvapila ho především informovanost soudců o všech výrocích obviněných hluboko do minulosti. Sám o celé kauze uvedl: „*Mé projevy mohly být posouzeny jen jako poučné nebo znalecké a jsem pevně přesvědčen, že to byl důvod proč jsem z toho vyšel jen se třemi roky*“ (Stellwag 1967, 96). Jeho straníci dostali podstatně vyšší tresty, někteří i trest smrti. Čas ve vězení strávil psaním svých pamětí. Po propuštění v březnu 1948 opustil Československo a odjel za manželkou do Oberzwieselau v Bavorském lese. Ve svém oboru byl stále činný, ještě ve svých 80 letech přednášel o ekologickém zemědělství. Zemřel 20. února 1963 v nedožitých 90 letech a byl pochován na tamějším vesnickém hřbitově spolu s hrstí české půdy (Stellwag 1967).

2. ARCHEOLOGICKÁ SBÍRKA KARLA STELLWAGA

Stellwagova autobiografie prozrazuje, že byl vzdělaným člověkem s dobrým všeobecným rozhledem a znalostmi. O to víc překvapuje, že v jeho pamětech chybí jakákoliv zmínka o archeologických nálezech či historii, pomineme-li název úvodní kapitoly „Z pravěku biologické péče o půdu“. Zcela pomíjí

i návštěvu profesora pražské německé univerzity Leonharda Franze, který ve Stvolínkách prohlédl jeho sbírku (např. *Franz 1934; 1935*) a na Stellwagem objevených lokalitách provedl počátkem 30. let dva klíčové výzkumy věnované jednak mezolitu a době laténské/římské (dnešní lokalita Stvolínky I), jednak mladému neolitu (odkryv části domu kultury s vypíchanou keramikou). Sám Stellwag své nálezy z okolí Stvolínek publikoval v archeologickém časopisu Sudeta (*Stellwag 1930*) a jak dokládají hlášení Úřadu pro pravěk (Amt für Vorgeschichte – AFV), zapsané Karlem Suske, sbíral je na svých polích ještě na počátku druhé světové války.

Profesor Franz Stellwagovou sbírku zhodnotil jako „malou sbírku starožitností, která neobsahuje nic neznámého“. Ze jmenovaného výběru nejzajímavějších nálezů se dozvídáme, že kolem roku 1892 měl Stellwag odříznout laténský hrob v Přemyslení u Prahy. Další nálezy různorodého stáří pocházejí z Panenských Břežan, zběžně je publikován inventář hrobu z doby stěhování národů z okolí polských Chłopic a dýka starší doby bronzové z Rudolfzell u Bodamského jezera, kterou získal od svého strýce Hagenbusche (*Franz 1932*).

O jeho nálezech z Českolipska však jakékoliv záznamy chybí. V roce 1935 Karl Stellwag daroval mimoňskému muzeu část dnes nezvěstné zrnitěrky z nevedené lokality (*Friedrich 1935*). Větší soubor štípané industrie, která je dosud dochována ve sbírce VMG, je označen polohami Sand I–V u Malého Boru. Jeho přiřazení k Stellwagově sbírce umožňuje jednak fotodokumentace AFV, jednak vlastní zmínky o polích na Sand III a IV, ovšem bez možné lokalizace (*Stellwag 1967*, 33, 63).

Podrobnější informace jsou spojeny s dokumentací Stellwagovy sbírky, kterou zorganizoval AFV v Teplících v roce 1941 a kterou provázela čilá korespondence, dochovaná v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Dokumentace se ujal zmocněnec pro archeologické záležitosti na Českolipsku Karl Suske z Mimoně. Z jeho dopisu z ledna 1941 vyplývá, že Stellwagovu prehistorickou sbírku znal již z dřívějšíka, ale o vzájemných kontaktech nemáme žádné informace. Na doporučení Suskeho byl katalogizací pověřen Dr. Wilhelm Rätzel, asistent profesora Franze v Lipsku, který t.č. jako voják pobýval v České Lípě. Rätzel zahájil katalogizaci již v březnu 1941, obrazovou dokumentaci prováděla slečna Hosznerová. Práce probíhala úspěšně a v květnu zbývalo nafotografovat poslední nálezy z Českolipska a kolekce z okolí Prahy a Polska. Fotografování bylo zřejmě dokončeno, ale inventarizace prováděná Rätzelem nebyla zcela hotová ani v únoru 1943. Z tohoto důvodu patrně nedošlo k původnímu záměru publikovat soupis lokalit a nálezů v periodiku Sudeta. Z inventarizace v současnosti známe pouze neúplný soubor fotografií kamenné industrie z Českolipska (*Sbírka Stellwag 1941*), vlastní soupis nálezů a lokalit je bohužel nezvěstný. Při provádění inventarizace Stellwag přislíbil sbírku věnovat českolipskému vlastivědnému muzeu.

Podle zprávy snad z doby krátce poválečné¹ byly součástí Stellwagovy sbírky tři skříně vykopávek včetně husitských zbraní a nálezů z hradů Ronov a Jestřebí, jejichž tehdejším majitelem byl ministerský rada Brož. Do muzea v České Lípě se však nakonec sbírka dostala, ale její soupis – podobně jako v dalších případech – nebyl proveden a předměty splynuly s ostatními poválečnými svozy a starým sbírkovým fondem.

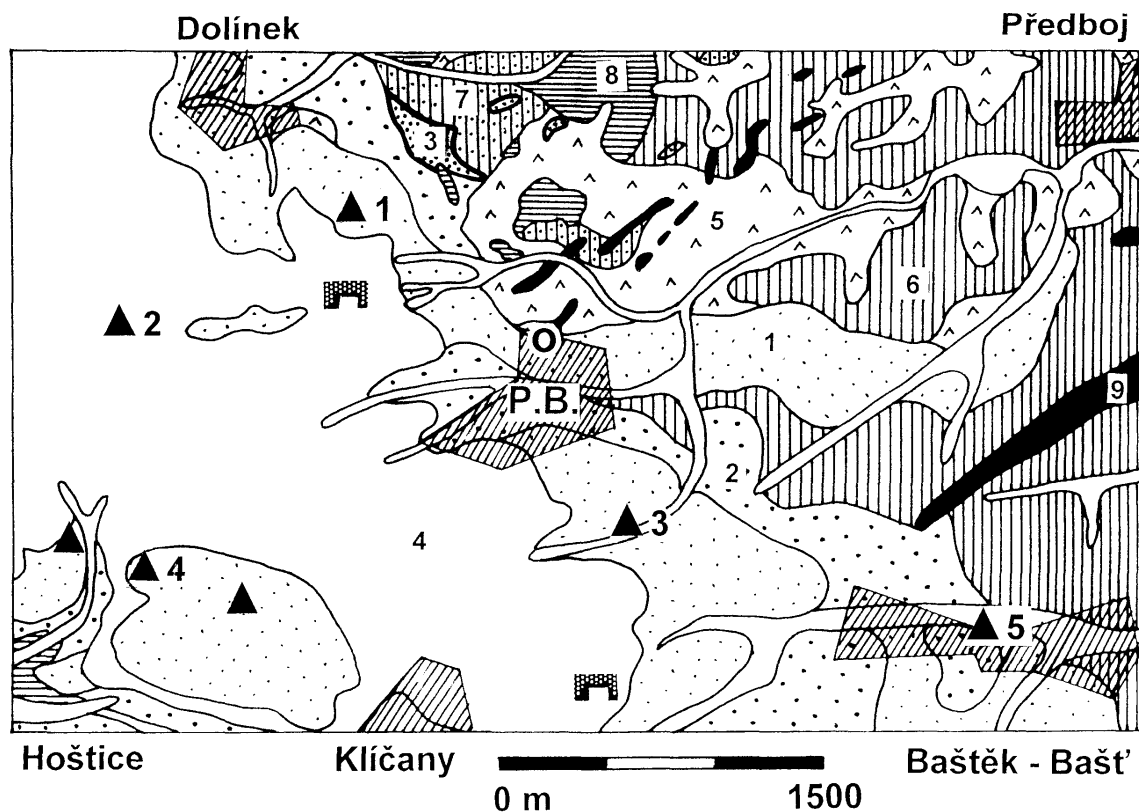
Jednotlivé soubory Stellwagovy sbírky dobře korespondují s místy jeho dlouhodobějšího pobytu nebo návštěv:

- Panenské Břežany (*Brezan*), mezi 1888 a 1911;
- Stvolínky a Stranné s okolím (*Drum, Kleine Haida, Strann, Littnitz, Bleiswedel, Sukorad*), mezi 1912 a 1940;
- Karasy u Zahrádek (*Neugarten, Karsch*), mezi 1938 a 1945;
- Polsko: Chłopice a Boratyń u Jarosławi, Radziechów u Legnice, Gorowiesna Gródek?, mezi 1917 a 1937.

Význam osoby Karla Stellwaga pro českou archeologii je nesporný. Právě Stellwag byl objevitelem lokalit, kde následně L. Franz odkryl jedno z prvních rozpoznávaných mezolitických sídlišť a první půdorys neolitického domu v Čechách (srov. *Svoboda et al. 2003*, 12; *Zápotocká 1999*). Vzhledem k vlastnímu archeologickému příspěvku (*Stellwag 1930*) si musel být vědom významu svých objevů, a proto

¹ Podle Ladislava Smejkal, historika VMG v České Lípě, odpovídá jazykový obsah textu osobě německého původu znalé češtiny, která krátce po válce mohla zastávat některou úřední funkci, jak bývalo v této době časté (Archiv archeologického pracoviště VMG).

také nálezy pečlivě shromažďoval. Mezi Stellwagovými zájmy však archeologie v popředí evidentně nestála a při rekapitulování jeho života v pamětech své místo nenašla. Z dostupných informací se zdá být pravděpodobné, že díky obdělávání půdy přicházel s archeologickými nálezy často do styku, ale sám lokality nevyhledával. Stellwagovi by proto příslušelo spíše označení sběratel, než amatérský archeolog.

Obr. 2. Geologická mapa okolí Panenských Břežan (1:50000 Roztoky, 1:25000 Odolena Voda), geologické vysvětlivky viz text (kap. 3.7.), orientace mapy k severu. Kroužkem označena poloha břežanského dvora, ▲ lokalizovaná naleziště: 1 – únětické pohřebiště v Háji, 2 – eneolitické sídliště v okolí dálnice, 3 – polykulturní sídliště Šeple či Sepel, 4 – polykulturní sídliště Na rovišatech (3 polohy), 5 – knovízské sídliště v Bašti; π pískovny

3. ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZY Z PANENSKÝCH BŘEŽAN A OKOLÍ

Předmětem materiálové části tohoto příspěvku je část sbírky označená místem původu jako „Panenské Břežany“. Není přitom jisté, zda nálezy pocházejí pouze z katastru Panenských Břežan, nebo i ze sousedních katastrů, což vzhledem k různorodosti předmětů není vyloučeno. Vymezení pozemkového teritoria břežanského dvora před pozemkovou reformou (220 ha) by si vyžádalo samostatné archivní studium, což je už mimo záměr tohoto příspěvku.

3.1. Paleontologie

V roce 2001 byl ve staré sbírce geologického depozitáře VMG objeven soubor převážně pleistocenních kostí, z nichž dvě byly označeny bílým nápisem „Brezan“ a lze je proto s velkou pravděpodobností spojit se sbírkou Karla Stellwaga. Soubor zpracovala Miriam Nývltová Fišáková z ARÚ AV ČR Brno.

- 1) Zlomky parohů jelena evropského, na jednom z nich antropogenní řezné záseky (inv. č. A-80004ab) – *Brezan*.
- 2) Distální konec stehenní kosti mamuta srstnatého, svrchní pleistocén (A-80008) – *Brezan*.

Nelze vyloučit, že téhož původu jsou i další 3 fragmenty kostí mamuta:

- 3) Zlomek levé spodní čelisti mamuta srstnatého (A-80001).
- 4) Zlomek dlouhé kosti mamuta srstnatého (A-80002).
- 5) Zlomek spodní čelisti mamuta srstnatého (A-80003).
- 6) Recentně odlomený zlomek neurčené kosti s přilepeným papírovým štítkem „N.V.Č. (Národopisná výstava československá) Praha 1895 / Z.P. 553/115 / ..uč. P. Břežany / ..rch 2/206.“ Souvislost se sbírkou K. Stellwaga není jasná (A-31893).

3.2. Eneolit

Soubor štípané industrie s nápisy inkoustovou tužkou, označujícími název lokality. Typologicky podle shlednutí Daniela Stolze (ÚAPPSC) odpovídá eneolitu:

- 1) Fragment čepele s oboustrannou retuší, dochovaná délka 58 mm, světle šedý pazourek. Staré č. 371, nové A-31896. Lokalizace: *Sandgrube Oberfläche(?) Brezan. (Obr. 3:1)*
- 2) Hrotitá čepel z šedého pazourku, dorsální strana pokryta leskem, na levé straně s retuší, na pravé zřejmě užítková retuš; délka 55 mm. Staré č. 372, nové A-31894. Lokalizace: *Sandgrube Brezan. (Obr. 3:2)*
- 3) Hrotitá čepel z šedého pazourku, levá laterální strana retušována po celé délce, pravá jen v horní polovině, délka 66 mm. Staré č. 373, nové A-31895. Lokalizace: *Sandgrube Brezan. (Obr. 3:3)*
- 4) Z větší části plošně retušovaná šipka s mírně prohnutou základnou, z žíhaného šedého pazourku, hrot odlomen; délka 48 mm (původně 50 mm), šířka 23 mm, síla do 5 mm. Na levé laterální straně stopy lesku. Staré č. 374, nové A-31898. Lokalizace: *IV. Brezan. (Obr. 3:4)*
- 5) Škrabadlovitý ústěp s oboustrannou retuší, z pruhovaného? pazourku; dorsální strana pokryta kůrou. Staré č. 369, nové A-31897. Lokalizace: *Brezan Schwell. (Obr. 3:5)*

Broušené nástroje jsou zastoupeny dvěma sekerami a fragmentem sekeromlatu. Podle starších sbírkových karet (nedochovaných) měly být předměty součástí Stellwagovy sbírky. Na předmětech jsou názvy lokalit inkoustovou tužkou:

- 6) Krátká masivní sekerka s nepravidelně vyhlazeným povrchem, délka 85 mm, šířka ostří 60 mm, materiálem podle vrstevnaté struktury patrně amfibolový rohovec. Staré č. 353, nové A-31892. Lokalizace: *Dlohy Brezan. (Obr. 3:6)*
- 7) Nevrtaná sekerka obdélného průřezu a s plochým týlem, délka 88 mm, šířka ostří 43 mm, tmavě šedý materiál. Staré č. 355, nové A-31889. Lokalizace: *Brezan. (Obr. 3:7)*
- 8) Břítová část sekeromlatu s pečlivě vyhlazeným povrchem a hráněním, ostří zbrušeno do asymetrického oblouku, tmavě šedý materiál. Staré č. 362, nové A-31891. Lokalizace: *Brezan. (Obr. 3:8)*

Dále soubor obsahuje kamenný brousek z křemičitého pískovce. Boky jsou na delších stranách zbrušeny do oblouku a dohladka; na ploše rýhy a žlábký (po broušení?, stopy orby?). Rozměry 87×55×19 mm. Nové č. A-31890, na předmětu bílý nápis: *Březan*. Datování neznámé. (*Obr. 3:9*)

3.3. Starší doba bronzová

V úplnosti dochovaný koflík a torzo nádoby spleené ze dvou dílů s bílým nápisem *Březan*.

- 1) Koflík s ouškem, část okraje poškozena, podhrdlí je mírným zalomením odděleno od výdutě; výška 8 cm, průměr ústí 10 cm; povrch oboustranně hladký, materiál střepu částečně plavený pouze s ojedinělými makroskopickými částicemi, barva výpalu šedá; inv. č. A-31906. Koflík esovitým profilem odpovídá středoúnětickému stupni, má však výrazně nižší spodní část (fáze 3 – *Moucha 1961, XVIII:1, XIX:7*). (*Obr. 4:2*)
- 2) Přibližně polovina nádoby-poháru s ostrým lomem na rozhraní výdutě a podhrdlí, výška 11,8 cm, průměr ústí 16,7 cm; povrch oboustranně hladký, materiál střepu částečně plavený pouze s ojedinělými makroskopickými částicemi, barva výpalu šedá, na povrchu hnědošedá; inv. č. A-31907. Nádoba představuje pohár lovosického typu, k němuž jsou s ohledem na baňatější výduť analogie v předklasické fázi (fáze 4 – *Moucha 1961, XVII:3; Moucha 1963, obr. 20:5*), resp. v mladší etapě staroúnětické kultury (*Hásek 1959, XI:1; příp. Pleinerová 1966, obr. 10:1*). Na nedostatečně umyté nádobě jsou zbytky nevápnitého sedimentu prachovité zrnitosti, patrně jílů. (*Obr. 4:1*)

3.4. Mladší až pozdní doba bronzová

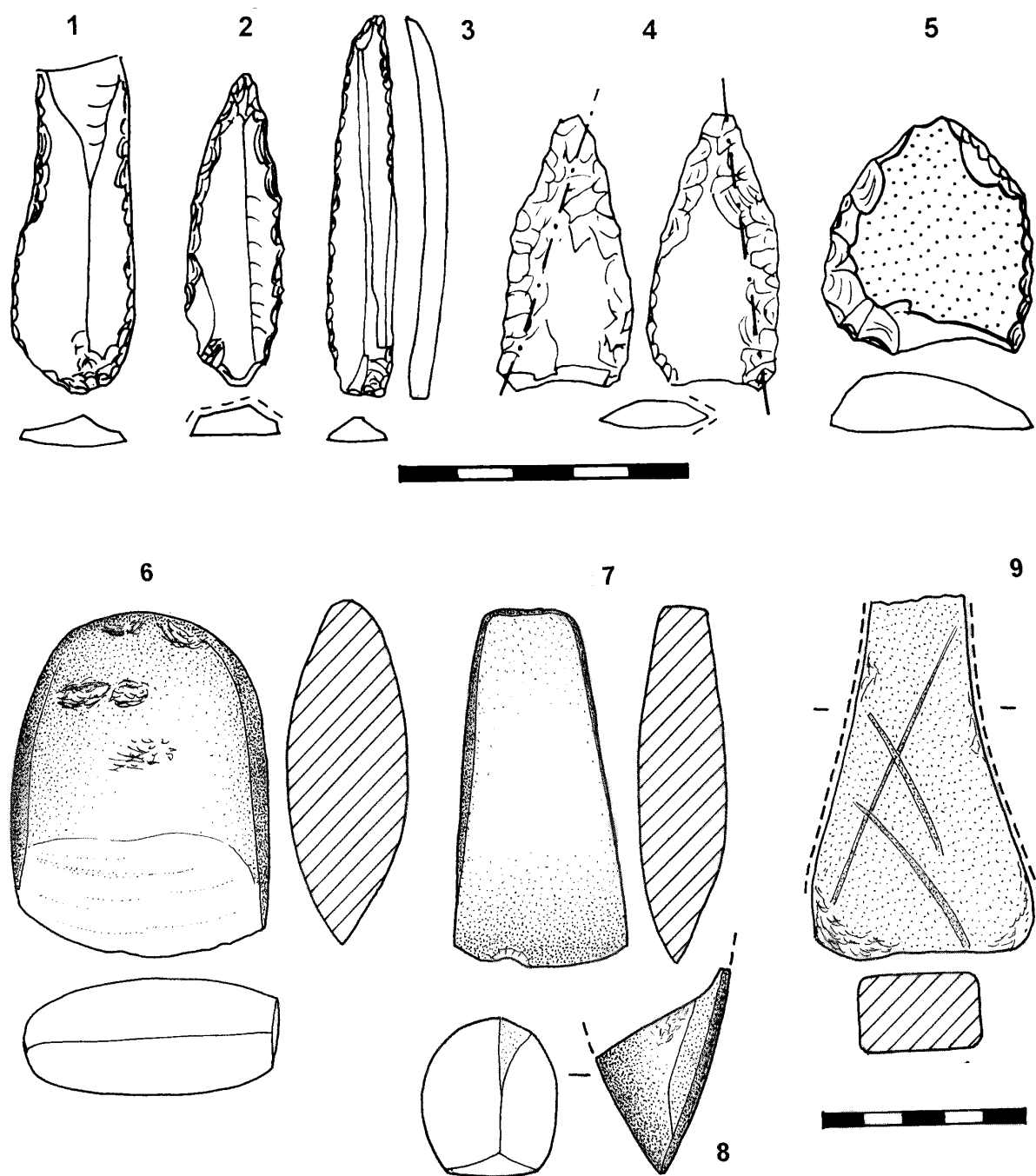
Fragmenty 2 nádob a úplného hrnku s bílými nápisy *Březan*. Vysrážený CaCO₃ ukazuje na lokalitu (lokality?), která se nacházela na vápnité půdě.

- 1) Horní část etážovitě amfory o průměru ústí 11 cm, tmavě šedý výpal, vnější povrch vyhlazený a původně zřejmě přeleštěný, vnitřek pokryt červenohnědou engobou bez dochovaného povrchu, spodní část etáže byla odsazena

žlábkem; inv. č. A-31901. Výraznější zaoblené vydutí profilu a náznak žlábku, oddělujícího etáž od těla nádoby, řadí amforu spíše až do závěrečného období vývoje etážovitých nádob stupně HaA2, příp. HaB1 knovízské kultury (Bouzek 1958, obr. 146 – stupeň Q/R–R/S; Hrala 1973, 59–61; Pleinerová – Hrala 1988, obr. 52:26). (Obr. 5:2)

2) Fragment vytaženého okraje s hráněním na vnitřní hraně, náležející amforovitě zásobnici s průměrem ústí kolem 40 cm; hnědošedý výpal, vnitřní povrch hrubě vyhlazen se stopami po ručním tvarování, podobně jako na okraji, vnější povrch zdrsňen nepravidelným svislým rýhováním (pomocí klacíků, proutí?); inv. č. A-31903. Tvar okraje i způsob drsnění se vyskytují v průběhu mladší a pozdní doby bronzové (např. Koutecký – Bouzek 1967, obr. 8:7, 11:4). (Obr. 5:5)

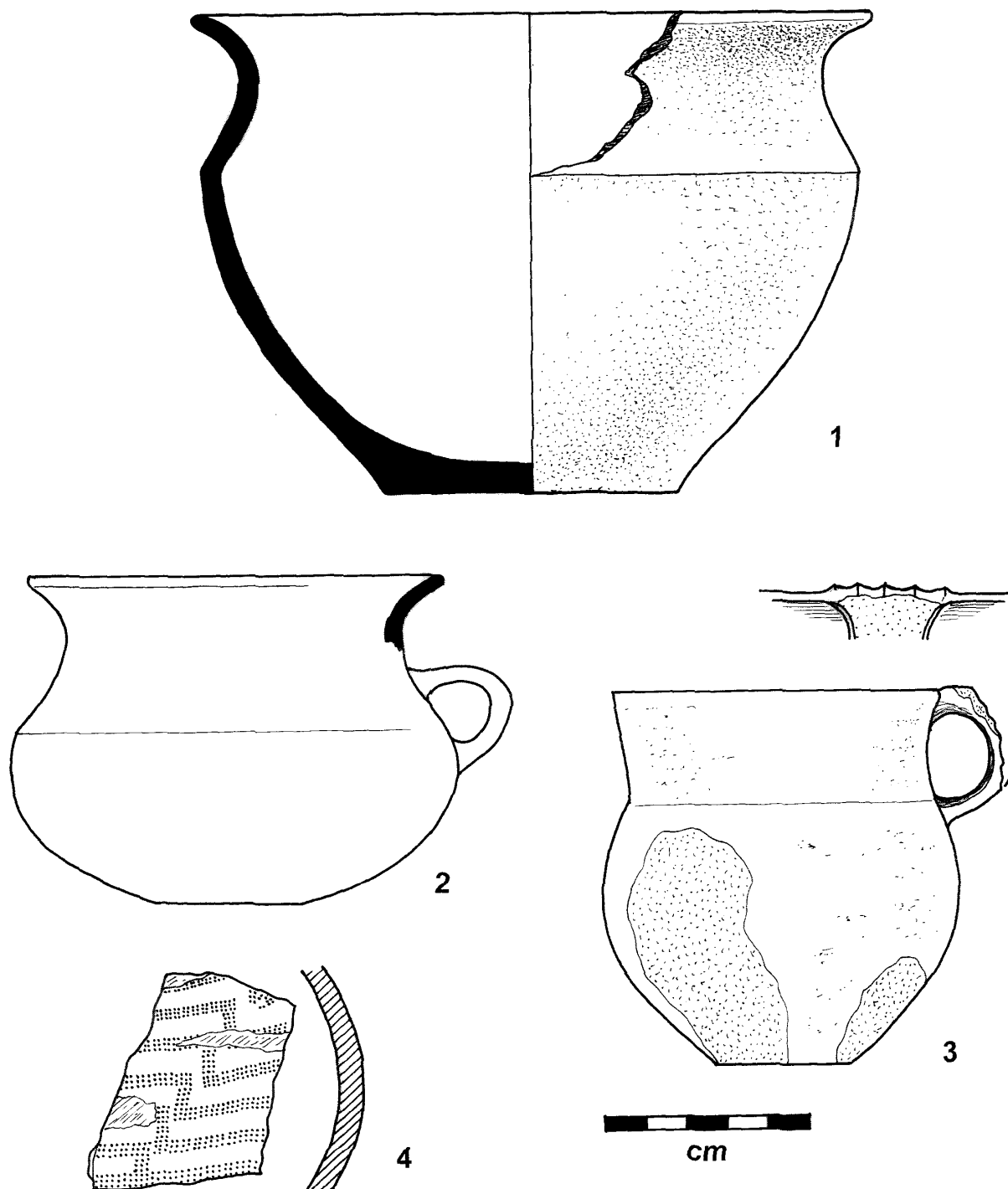
3) Fragment široce rozevřené mísy s částečně dochovaným střechovitým ouškem, které vybíhá z rovně seřízlé hrany okraje; tmavě šedý výpal, vně zbytky tuhování, vnitřek vyhlazený a přeleštěný. Zvnějšku jemná rytá výzdoba hori-

Obr. 3. Panenské Břežany. Eneolitická kamenná industrie a nedatovaný pískovcový brousek (9)

zontálních linií, čárek a cik-cak řazených svazků rýh, zbytky rýhované výzdoby i na oušku; inv. č. A-31904. K nádobě jako celku se nepodařilo nalézt odpovídající analogii. Střechovitá ouška (v jednom případě nasazené na okraj, v druhém s rytou výzdobou) jsou doložena na nedaleké lokalitě u Nelahozevsi, okr. Mělník, a datována do klasické fáze knovízské kultury (Sklenář 1968, obr. 2 a 5). Zařazení mísy do závěru knovízské kultury a počátku štitarského stupně vyhovuje jak profilace (např. Bouzek – Koutecký 1980, obr. 22:16), tak rytá výzdoba obecně (např. Hartl 1971–72). (Obr. 5:4)

4) Hrnek s uchem, rovným okrajem a mírně kónickým hrdlem; povrch včetně ucha je místy poškozen; ucho nasazené na okraj a zdobeno žlábkou vedenými kolmo na hranu okraje; povrch z obou stran hrubě vyhlazen a přešlěn,

Obr. 4. Panenské Břežany. Keramika únětické kultury (1, 2), doby bronzové (3) a doby římské (4)

v materiálu vystupuje makroskopické ostřívo, výpal v barvě odstínů hnědošedé; výška 9 cm, průměr ústí 8–8,5 cm; inv. č. A-31905. Hrnek svým tvarem připomíná běžnou produkci pozdního eneolitu až protoúnětického období (např. *Moucha 1963*, obr. 8:2), od níž se však odlišuje posazením ucha a zejména jeho žlábkováním. Analogický tvar hrnku se objevuje i v pozdějším období – ve stupni BD velatické kultury (*Říhovský 1963*, obr. 6:10), v knovízské kultuře (*Pleinerová – Hrala 1988*, obr. 34:32; *Bouzek – Koutecký 1980*, obr. 37:1), nebo v kultuře lužických popelnicových polí mladší a pozdní doby bronzové (*Vokolek 1999*, Tab. 61:1). V mladší a pozdní době bronzové je zároveň časté žlábkování uch (např. *Hartl 1971–72*, Abb. 7, 8; *Pleinerová – Hrala 1988*, obr. 21:16, 47:13; *Vokolek 1999*, tab. 1:7, 6:3, 49:21). Porovnáme-li hrnek s oběma nádobami únětické kultury z Panenských Břežan, liší se od nich hrubším ostřivem vystupujícím na povrch a méně pečlivým vyhlazením a přešetněním povrchu jinak kvalitně zhotovené nádoby. Výše uvedené skutečnosti připouštějí zařazení hrnku spíše do období závěru doby bronzové, než do staršího období. (*Obr. 4:3*)

3.5. Doba halštatská

Fragmenty 3 nádob s bílými nápisy *Břežan*. Vysrážený CaCO₃ na všech částech nádob ukazuje na lokalitu (lokality?), která se nacházela na vápnitě půdě.

1) Zlomek koflíku ostřejší profilace s hrotitým uchem stlačeným do tvaru křivky nádoby; tmavě šedý výpal, vnější povrch vyhlazený a s příměsí jemně drcené slídy, vnitřek koflíku pokryt vyhlazenou červenohnědou engobou; průměr nádoby neurčen; inv. č. A-31902. Tvar ucha i výraznější zalomení výdutě odpovídají pozdní době halštatské, analogie lze nalézt na řadě lokalit ze stupně HaD (např. *Dreslerová – Beech 1995*, Fig. 22:68/2, 29:143/24, 43:2; *Koutecký 1985*, obr. 3:9). (*Obr. 5:1*)

2) Fragment podhrdlí s okrajem a náběhem výdutě z amforovité nádoby (průměr ústí 18,5 cm), hnědošedý výpal, povrch vně vyhlazený a patrně přešetněný, uvnitř nerovnoměrně přehlazený; inv. č. A-31899. Stejně profilace amfor se vyskytují např. na pozdně halštatském sídlišti v Jenštejně (*Dreslerová – Beech 1995*, Fig. 5). (*Obr. 5:3*)

3) Zlomek větší nádoby pokrytý na celé vnější ploše prstovými důlky, vedenými z různých směrů, vnější povrch hrubý, vnitřní vyhlazený, výpal hnědošedý; inv. č. A-31900. Výzdoba plošným důlkováním prsty se vyskytuje také v průběhu doby římské, proto fragment bez znalosti bližšího kontextu nelze datovat. Krusty vysráženého CaCO₃ mohou svědčit ve prospěch halštatské lokality. (*Obr. 5:6*)

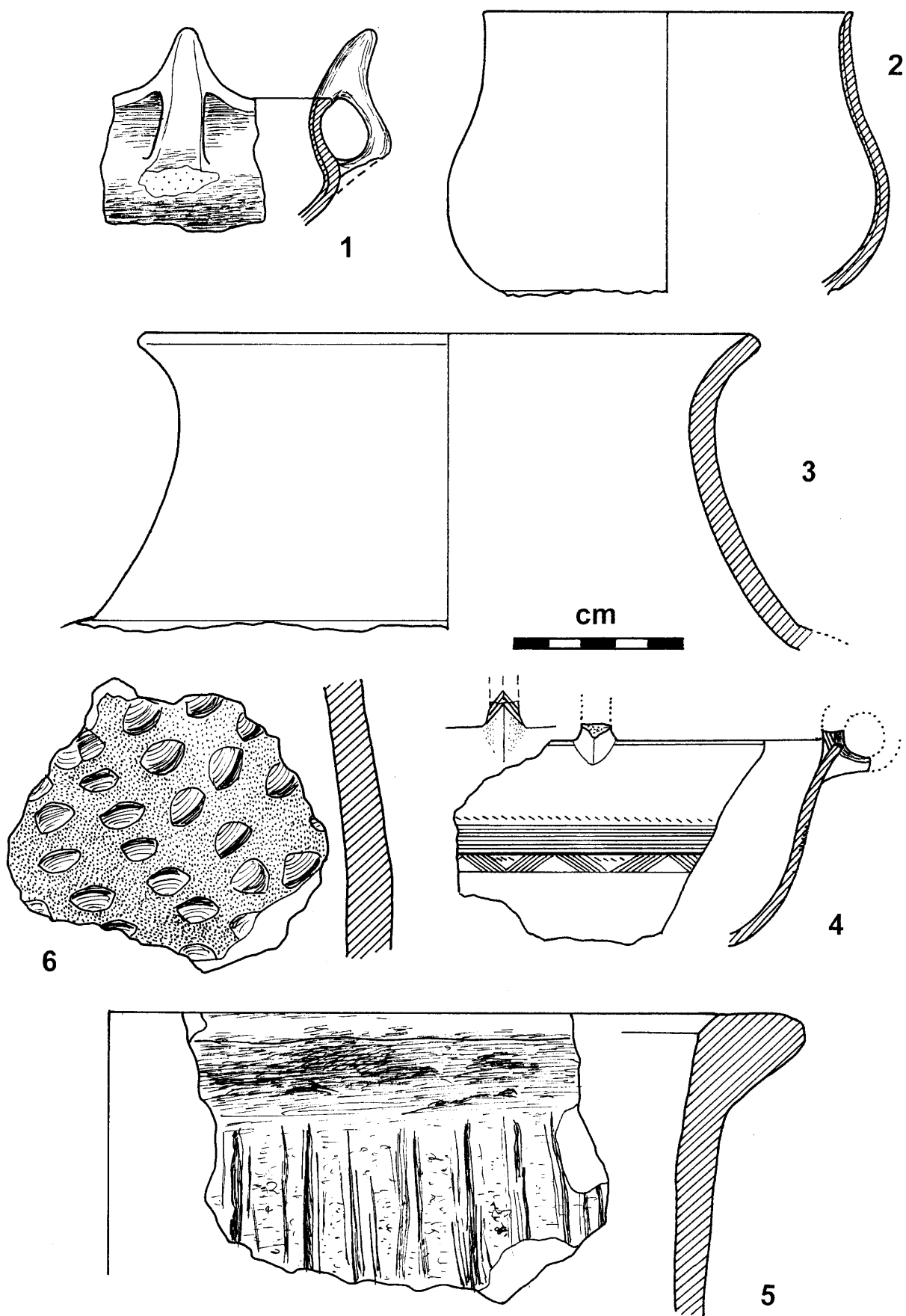
3.6. Doba římská

Mimo výše uvedeného fragmentu s prstovými vrypy nejistého stáří náleží bezpečně do římského období zlomek z výdutě zdobený plošným radélkovým ornamentem; povrch je hladký a leštěný (zevnitř jen přešetněný), výpal tmavě šedý; inv. č. A-31908. Totožný vzor radélkové výzdoby pochází ze sídelního objektu počátku stupně B1 na blízké lokalitě u Hořtic (*Motyková 1974a*, obr. 5:2). (*Obr. 2; 4:4*)

3.7. Přehled pravěkého osídlení

Pokus o identifikaci lokalit, z nichž mohou pocházet Stellwagovy nálezy, vychází ze dvou směrů: 1) porovnání půdních poměrů březanského statku s geologickou mapou; 2) porovnání s dosavadními archeologickými poznatky o pravěkém osídlení nejbližšího okolí Panenských Břežan.

Z geologického pohledu se Panenské Břežany nacházejí na pestrém území. Jihozápadní část území představuje Zdíbskou tabuli tvořenou fluvialními silně hlinitými písky s polohami terasových štěrků (*obr. 2:4*), na nichž jsou jen ostrůvkovitě sprašové hlíny (1). Sprašové sedimenty (1) se spolu s vápnatými jílovci, slínovci a prachovci (2) táhnou v pásu od severozápadu (obec Dolínka) přes Panenské Břežany k jihovýchodu (Baštěk a Bašť). Zbývající severovýchodní část území, náležející Kojetické pahorkatině, pokrývají písčitohlinité až hlinitokamenité sedimenty (5), břidlice a droby (6) a ostrůvky tmavých břidlic (7), bazaltů (8) a silicitů (9). Mezi Panenskými Břežany, Dolínkou a Čenkovem je osamocený ostrůvek vápnitě facie (3). Hospodářský dvůr se zámkem stojí na severním okraji Panenských Břežan na rozhraní spraší a písčitohlinitokamenitých půd. Porovnáme-li Stellwagovy údaje o půdních poměrech jeho polí (pole bez luk na těžkých hlinitých půdách, těžších vulkanických půdách, v malé míře na spraších a lehčích vápnatých půdách – *Stellwag 1967*, 41 ad.), lze jeho polnosti předpokládat převážně v severní polovině území, protože na jihovýchodě převažují spraše a vápnitě půdy a na jihozápadě a západě písčité hlíny a štěrky. Vzhledem k tomu, že u zdejších nálezů nejsou známy náleзовé okolnosti (např. na rozdíl od Českolipska, kde je K. Stellwag sbíral na svých polích), mohly by teoreticky pocházet i z polí jiných hospodářů, kteří na ně Stellwaga upozornili, nebo je na nich sám objevil.

Obr. 5. Panenské Břežany. Keramika mladší doby bronzové až pozdní doby halštatské. Obr. 1–5 kreslil V. Peša

O archeologických lokalitách na katastru Panenských Břežan není mnoho publikovaných informací.² Nejstarší část našeho souboru představuje pleistocénní kost (kosti?) mamuta, k níž není v nejbližším okolí žádné odpovídající naleziště známo. Neolitické a eneolitické (šňůrová kultura) nálezy jsou uváděny z polohy „Šeple“ či „Sepel“ jihovýchodně od obce (*Moucha 1973*), s nimiž by mohlo souviset Stellwagovo škrabadlo označené zkomolenou (?) popisnou *Schwell*. Další eneolitické lokality jsou uváděny ze sousedních katastrů Bašť, Předboj, Dolínek, případně ze vzdálenějších Vodochod a Hoštic jihozápadně od Panenských Břežan. Tři Stellwagovy nálezy eneolitické štípané industrie (čepele) jsou lokalizovány do pískovny. Na geologické mapě 1:25 000 (list Odolena Voda) jsou severozápadně od Panenských Břežan zakresleny dobývací jámy spolu s pomístním názvem „Na pískách“ (*obr. 2*). V okolí Dolínku uvádí J. L. Pič dvě mohyly ze staršího eneolitu v poloze „V háji“ (*Pič 1899, 192*). Je-li tato poloha totožná či blízká se staroúnětickým pohřebišťem „Háj“ (označení v katalogu sbírky Národního muzea v Praze; u Stockého „břežanský háj“ – viz níže), mohly by Stellwagovy čepele souviset eventuelně s Píčovou lokalitou, která se nachází nedaleko pískovny. Další eneolitické osídlení zhruba kilometr západním směrem na k.ú. Dolínek zachytili při stavbě dálnice V. Čtverák a M. Chytráček (*1995*), vyloučena proto není souvislost ani tímto směrem (*obr. 2*). Pro úplnost se jiná pískovna nacházela také u silnice mezi Klíčany a Baškem (topografická mapa 1:75 000 ze třicátých let 20. století; *obr. 2*).

První publikovaná lokalita náleží starší únětické kultuře a nachází se při silnici v lese „Háj“ na hranici katastrů Panenské Břežany a Dolínek (*obr. 2*). Nálezy ze dvou mohyl jsou však zmíněny jen několika řádky bez vyobrazení (*Stocký 1921*), takže porovnání inventáře se dvěma Stellwagovými nádobami, datovanými do střední (resp. starší, předklasické) únětické kultury, neumožňují. Je zajímavé, že lokalita by podle geologické mapy měla ležet na sprašových půdách, ale Stellwagovy nálezy na rozdíl od keramiky mladších období nenesou známky vysráženého uhličitánu vápenatého. Další únětická lokalita je uváděna z blíže nezjištěné polohy na k.ú. Bašť, jednalo se však o sídlištní jámu (NZ ARÚ č.j. 262/33).

Při hledání souvislostí s knovízskými a halštatskými nálezy K. Stellwaga se nabízí nejpravděpodobnější spojitost s lokalitami přímo na katastru Břežan. Sídliště knovízské kultury a pozdní doby halštatské / časně doby laténské se nachází „Na cihelně“ a „Sepelu“ (NZ ARÚ č.j. 8892/74, *Hartl 1971–72, 64*). Sídliště s bylanskou až laténskou keramikou uvádí také A. Stocký na polích dvou hospodářů (*Stocký 1921; 1923*) – může se jednat o tutéž polohu. Knovízská a halštatská lokalita je rovněž v sousedních katastrech Bašť a Hoštice (*Sankot 1982; Motyková 1974, 321*). Podobně lze v případě zlomku nádoby s radélkovým ornamentem uvažovat o souvislosti se sídlištěm doby římské na panském poli „Pod kovárnou“ (*Stocký 1921; Motyková-Šneidrová 1967, Abb. 21*), případně se sídlištěm starší doby římské u Hoštic, odkud je doložena identická výzdoba radélkem (*Motyková 1974a*). Jinou římskou lokalitu dokládá spona z Dolínku (*Motyková-Šneidrová 1967, s. 16*).

Z celkového přehledu vyplývá, že nejzajímavější částí Stellwagovy sbírky jsou z pohledu archeologické topografie Panenských Břežan pozůstatky mamuta a eneolitické štípané nástroje, které zčásti pocházejí zřejmě z neznámých, v případě eneolitu eventuelně nejasně lokalizovaných nalezišť. Nálezy z mladších období pravděpodobně odpovídají některé z již známých lokalit a jsou zajímavé alespoň prezentací jinak podrobněji nepublikovaných souborů.

LITERATURA A PRAMENY

- Bouzek, J. 1958*: Etážovité nádoby v Čechách, *Archeologické rozhledy* 10, 345–407.
Bouzek, J. – Koutecký, D. 1980: Mohylové a knovízské „pohřby“ v jámách ze severozápadních Čech, *Památky archeologické* 61, 360–432.
Čtverák, V. – Chytráček, M. 1995: Dolínek, o. Odolena Voda, okr. Praha-východ, *Výzkumy v Čechách 1990/2*, 67–68, č. 317.
Dreslerová, D. – Beech, M. 1995: A Late Hallstatt Settlement in Bohemia: Excavation in Jenštejn, 1984. Praha.
Franz, L. 1932: Aus einer Privatsammlung, *Sudeta* 8, 39–41.

² V době přípravy článku byl Archiv nálezových zpráv ARÚ AV ČR v Praze dlouhodobě nepřístupný a informace mohly být čerpány pouze z databáze Archiv 3.0 a literatury.

- Franz, L. 1934:* Nordböhmisches Steinzeitfunde, Altschlesien 5, 19–28.
- Franz, L. 1935:* Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Böhmens. Praha.
- Friedrich, E. 1935:* Interessante Spende an das Niemeser Stadtmuseum, Deutsch Gabeler Zeitung 10, Nr. 25 (22. 6.), s. 6.
- Hartl, J. 1971–72:* Eponyme Fundstelle Knovíz. Fontes Archaeologici Pragenses 15. Pragae.
- Hásek, I. 1959:* Staroúnětické pohřebiště v Dolních Počernicích u Prahy. Fontes Archaeologici Pragenses 2. Praha.
- Hrala, J. 1973:* Knovízská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- Chronik Drum:* Chronik – Schule Drum (16. 7. 1915 – 30. 6. 1936). SOkA Česká Lípa, fond Stvolínky.
- Koutecký, D. 1985:* Halštatské hradiště Hradec u Kadaně, Památky archeologické 76, 71–77.
- Koutecký, D. – Bouzek, J. 1967:* Štítarské pohřebiště ve Staňkovicích u Žatce, Památky archeologické 58, 37–80.
- Motyková, K. 1974:* Sídliště lidu s vypíchanou keramikou u Klíččan, Archeologické rozhledy 26, 321–331.
- Motyková, K. 1974a:* Sídlní objekt s doklady výroby hracích kostek z doby římské u Hoštic, Archeologické rozhledy 26, 504–519.
- Motyková-Šneidrová, K. 1967:* Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. Fontes Archaeologici Pragenses 11. Praha.
- Moucha, V. 1961:* Nálezy únětické kultury na Lovosicku. Fontes Archaeologici Pragenses 4. Praha.
- Moucha, V. 1963:* Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen. In: Sborník Československé společnosti archeologické 3. Praha, 9–60.
- Moucha, V. 1973:* Nález sekeromlatu typu Halfing–Linz v Čechách, Archeologické rozhledy 25, 443–448.
- Peša, V. 2001:* Archeologie okolí Doks, Bezděz 10, 39–86.
- Peša, V. 2002:* Temný dávnověk. In: Česká Kamenice (kol. autorů). Česká Lípa, 22–24, 40–41.
- Peša, V. 2003:* Pravěk Šluknovského výběžku. In: Varnsdorf – město průmyslu a zahrad (kol. autorů). Česká Lípa, 32–37.
- Peša, V. 2003a:* Archeologické poznávání dějin Mimoně, Bezděz 12, 5–50.
- Píč, J. L. 1899:* Starožitnosti země české I. Praha.
- Pleinerová, I. 1966:* Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství I, Památky archeologické 57, 339–458.
- Pleinerová, I. – Hrala, J. 1988:* Březno. Osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách. Louny.
- Sankot, P. 1982:* Bášť, okr. Praha-východ, Výzkumy v Čechách 1978–79, 7, č. 2.
- Sbírka Stellwag 1941:* Soukromé sbírky – korespondence, č.j. 2830/74. Archiv NZ, Archeologický ústav AV ČR v Praze.
- Sklenář, K. 1968:* Knovízské sídliště u Nelahozevsi, Archeologické rozhledy 20, 80–85.
- Stellwag, K. 1930:* Funde aus Drum bei B.-Leipa, Sudeta 6, 156–157.
- Stellwag, K. 1967:* Kraut und Rüben. Erinnerungen und Erfahrungen eines biologischen Landwirtes. 4. Auflage. Mannheim.
- Stocký, A. 1921:* Výkopy v Panenských Břežanech, Památky archeologické 32, 237.
- Stocký, A. 1923:* Zpráva o výkopech praehistorického oddělení Národního musea r. 1922, Památky archeologické 33, 338–339.
- Svoboda, J. A. (ed.) 2003:* Mezolit severních Čech. Dolnověstonické studie 9. Brno.
- Vokolek, V. 1999:* Pohřebiště lidu popelnicových polí v Ostroměří. Hradec Králové.
- Zápotocká, M. 1999:* Stvolínky u České Lípy. První dům kultury s vypíchanou keramikou v Čechách, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity – M 4, 61–72.

KARL STELLWAG UND ARCHÄOLOGISCHE FUNDE AUS DER UMGEBUNG VON PANENSKÉ BŘEŽANY BEI PRAG

Der Artikel nähert sich dem Lebensweg des deutschböhmisches Landwirts und Politikers Karl Stellwag (*1873 Stockfeld, BRD – †1963 Oberzwieselau, BRD) an, der nach dem 2. Weltkrieg in Heimatmuseum und Galerie Česká Lípa eine umfangreiche Sammlung archäologischer Gegenstände von Fundplätzen bei Panenské Břežany (Bez. Prag-Ost), aus dem Bezirk Česká Lípa und einigen Fundplätzen in Polen (vor allem von der eponymen Fundstelle des späten Äneolithikums Chtopice) (Abb. 1) zurückließ. Seine Lebensangaben stammen aus einer Autobiografie (Stellwag 1967). Die Bedeutung der Person Karl Stellwag für die tschechische Archäologie ist unbestritten. Gerade er war der Entdecker desjenigen Fundplatzes, wo am Anfang der 1930er Jahre Professor L. Franz von der Prager Deutschen Universität eine der ersten erkannten mesolithischen Siedlungen und den ersten Grundriss eines neolithischen Hauses in Böhmen (vgl. Svoboda et al. 2003, 12; Zápotocká 1999) aufdeckte. Im Hinblick auf den eigenen archäologischen Beitrag (Stellwag 1930) musste er sich der Bedeutung seiner Entdeckung wohl bewusst sein, daher sammelte er seine Funde sorgfältig. Unter seinen Interessen stand freilich die Archäologie augenscheinlich nicht im Vordergrund und bei der Rekapitulation seines Lebens in den Erinnerungen fand sie ihren Platz nicht. Aus den zur Verfügung stehenden Informationen scheint es wahrscheinlich, dass er bei der Bestellung des Bodens mit archäologischen Funden häufig in Kontakt kam, aber selbst keine Fundplätze aufsuchte. Stellwag lässt sich daher eher als Sammler, denn als Laienarchäologe kennzeichnen. Der zweite Teil des Artikels bringt die Publikation seiner Funde aus Panenské Břežany, wo er zwischen 1888–1911 einen Hof gepachtet hatte. Vertreten sind Funde des Äneolithikums (Abb. 3), der mittleren Stufe der Aunjetitzer Kultur (Abb. 4:1,2), der jüngeren und späten Bronzezeit (Abb. 4:3; 5:2,4,5), der späten Hallstattzeit (Abb. 5:1,3,6?) und vom Beginn der römischen Kaiserzeit (Abb. 4:4). Zu den interessanten Funden gehört weiter das distale Ende des Oberschenkelbeines eines Mammuts von bislang unbekanntem Fundort (örtliche Ziegelei?).

VLADIMÍR PEŠA

VLASTIVĚDNÉ MUZEUM A GALERIE V ČESKÉ LÍPĚ, NÁM. OSVOBOZENÍ 297, 470 34 ČESKÁ LÍPA